

2

Η Θεσσαλονίκη και το Πανεπιστήμιό της στη διάρκεια του Μεσοπολέμου

2.1. Μικρασιατική καταστροφή και εθνικιστική – αντικομμουνιστική ιδεολογία

Η Μικρασιατική καταστροφή λειτούργησε καταλυτικά, επιφέροντας μια σειρά ριζικών μεταβολών στην ελληνική κοινωνία. Η κοινωνική διαστρωμάτωση αλλάζει, η πολιτική ζωή υφίσταται σημαντικές αναταράξεις, η οικονομία ακολουθεί νέους δρόμους¹. Το κυριότερο, ίσως, το εθνικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας καταρρέει, με αποτέλεσμα οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, οι φιλελεύθεροι και οι βασιλικοί, να αναγκαστούν να αναζητήσουν ένα νέο όραμα, το οποίο, παρά τις μεταξύ των δύο παρατάξεων διαφορές, εφόσον ο βενιζελισμός εστιάζει στον αστικό εκσυγχρονισμό, ενώ οι βασιλικοί στο παραδοσιακό αξιακό σύστημα, συγκλίνει ουσιαστικά στην ενίσχυση του εθνικισμού, την ανάδειξη της ελληνικότητας και την επίτευξη της εθνικής ομογενοποίησης². Παράλληλα, μια άλλη εκδοχή του νέου οράματος συγκροτείται με βάση τις σοσιαλιστικές ιδέες και την εντεινόμενη μαζική δράση των σοσιαλιστών και των κομμουνιστών³.

Στον πυρήνα του εγχειρήματος για τη διαμόρφωση μιας νέας εθνικής ιδεολογίας από την πλευρά του κράτους και των αστών διανοουμένων βρίσκεται ο αντικομμ-

1. Για τις εξελίξεις στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος [διεύθυνση έκδοσης] (2003), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 7. *Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940. Από την αβασίλευτη δημοκρατία στη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα· Άλκης Ρήγος (1995), *Τα κρίσιμα χρόνια 1922 – 1935*. Αθήνα: Παπαζήσης· και Χρήστος Χατζηιωσήφ [επιμ.] (2002), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Β1 – Β2. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

2. Για την αναζήτηση της ελληνικότητας από τους Έλληνες λογοτέχνες και διανοουμένους και τη σχέση της με την εθνική ιδεολογία βλ. Κ. Α. Δημάδης (1991), *Δικτατορία – Πόλεμος και Πεζογραφία 1936-1944*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 19, 26-27, 31-33· και Δημήτρης Τζιόβας (2006), *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Οδυσσέας, σσ. 25-27.

3. Βλ. αναλυτικά Δημήτρης Χ. Ξιφαράς, (1995), «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Α'», *Θέσεις*, 53· και του ίδιου (1996), «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας. Μέρος Β'», *Θέσεις*, 54.

μουνισμός. Η επινόηση του εσωτερικού εχθρού κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου θα διευκολυνθεί από τη διεθνή συγκυρία και θα κάνει την εμφάνισή της και στην Ελλάδα λίγο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και τη μαζική έλευση των προσφύγων⁴. Ήδη από την εποχή του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, τον Απρίλιο του 1924, είχαν ληφθεί διοικητικά μέτρα για εξορία και εκτοπίσεις, τα οποία εν συνεχεία εντάθηκαν από τον Θεόδωρο Πάγκαλο και τον Γεώργιο Κονδύλη, με κύρια στόχευση τη δράση του κομμουνιστικού κινήματος⁵. Άλλωστε, η μαζική ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία όξυνε τις ταξικές αντιθέσεις και καθιστούσε ολοένα και εμφανέστερο τον ταξικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, με σχετικά περιορισμένη όμως διείσδυση των μαρξιστικών ιδεών στην εργατική τάξη⁶.

Η αντικομμουνιστική ιδεολογία και οι διώξεις του φρονήματος και της δράσης όχι μόνο των κομμουνιστών αλλά και των στοιχείων που επιδίωκαν «ριζοσπαστικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις» προσέλαβαν προγραμματικό και συστημικό χαρακτήρα κατά τη βενιζελική περίοδο με το περιβόητο «*Ιδιώνυμο*»⁷, το οποίο ήταν ειδικά σχεδιασμένο «εναντίον της βιαίας παραλλαγής του Μαρξισμού, δηλαδή του Μπολσεβικισμού», όπως ρητά ανέφερε στη Βουλή ο εισηγητής του νομοσχεδίου Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος⁸. Στην ψήφιση του νόμου είχε αντιταχθεί σθεναρά ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, επικρίνοντάς το ως «στρεφόμενον κατά πάσης κινήσεως ριζοσπαστικής» και ως «περιοριστικόν της ελευθέρας σκέψεως», επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι είναι μεγαλύτερος ο κίνδυνος «από τας φασιστικές και δικτατορικές οργανώσεις

4. Για την επίδραση της διεθνούς συγκυρίας στη διαμόρφωση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας βλ. Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου (2006), *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922 – 1967*. Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 177-206.

5. Βαγγέλης Καραμανωλάκης (2019), *Ανεπιθύμητο Παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20^ο αι. και η καταστροφή τους*. Β' έκδοση. Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 79-80· Αναστασία Ι. Μητσπούλου (2013), *Ο ελληνικός αντικομμουνισμός στο «σύντομο 20^ο αιώνα»: Όψεις του δημόσιου λόγου στην πολιτική, στην εκπαίδευση και στη λογοτεχνία*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας – Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, σσ. 82-83, 86-95· Δημήτρης Μπαχάρας (2008), «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων*, 29, σσ. 175-197· και Νένη Πανουργιά (2013), *Επικίνδυνοι πολίτες. Η ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 52-53 και 74.

6. Ρούσσοσ Σ. Κούνδουρος (1978), *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος. Πολιτικοί Κρατούμενοι, Εκτοπίσεις και Τάξεις στην Ελλάδα 1924 – 74. Πρόλογος Αριστ. Μάνεση*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1978, σσ. 70-73· και Παναγιώτης Νούτσος (1993), *Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974. Τόμος Γ'. Η εδραίωση του «μαρξισμού – λενινισμού» και οι αποκλίσεις ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1926 – 1955)*, Γνώση, Αθήνα 1993, σσ. 19-104.

7. Για τον προγραμματικό αντικομμουνισμό της βενιζελικής περιόδου βλ. Βασίλης Μπογιατζής (2009), «Αναζητώντας αντίδοτα σε αντεθνικά “δηλητήρια”: όψεις συγκρότησης της βενιζελικής αντικομμουνιστικής ρητορικής στον ελληνικό Μεσοπόλεμο», *Σύγχρονα Θέματα*, 106, σσ. 67-76.

8. Ν. 4229 «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ΦΕΚ 245, Α'/25-7-1929. Στόχος του ήταν η ποινικοποίηση των «ανατρεπτικών» ιδεών, ιδιαίτερα η δίωξη κομμουνιστών και αναρχικών, και η καταστολή των συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων. Βλ. αναλυτικά Ρούσσοσ Σ. Κούνδουρος, ό.π., σσ. 74-81.

και τάξεις»⁹. Ωστόσο, η πρόταση του Παπαναστασίου και μερικών ακόμη βουλευτών να συμπεριληφθεί στον νόμο και η ανατρεπτική δράση των ποικίλων φασιστικών οργανώσεων απορρίφθηκε¹⁰. Άλλωστε, οι κομμουνιστές θεωρούνταν ότι δρούσαν εξ ορισμού εναντίον του έθνους¹¹, ενώ οι ακροδεξιές οργανώσεις ήταν χρήσιμες για την προστασία του κοινωνικού καθεστώτος. Στο πλαίσιο αυτό οι κυβερνήσεις, όχι μόνον οι βενιζελικές αλλά ιδίως αυτές, λαμβάνουν σειρά μέτρων για την αντιμετώπιση του εμφανώς υπερεκτιμημένου και, σε μεγάλο βαθμό, τεχνητά διογκωμένου κομμουνιστικού κινδύνου, όπως είναι τα νομοθετήματα για τον περιορισμό της συνδικαλιστικής δράσης, τον έλεγχο των σωματείων ή τη διάλυσή τους, την απαγόρευση των απεργιών των δημόσιων υπαλλήλων κ.λπ.¹².

Οι διώξεις κατά του κομμουνισμού εντάθηκαν με τη βασιλομεταξική δικτατορία, η οποία άλλωστε επιβλήθηκε με πρόσχημα την αποσόβηση του κομμουνιστικού κινδύνου και την αντιμετώπιση της δήθεν σοβιετικής συνωμοσίας για την επιβολή κομμουνιστικής δικτατορίας στην Ευρώπη¹³. Την εποχή αυτή αξιοποιήθηκε κατά των κομμουνιστών καταρχάς το παλιότερο νομοθετικό οπλοστάσιο, ενώ στη συνέχεια θεσπίστηκε ειδική νομοθεσία με την καθιέρωση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων και των δηλώσεων μετανοίας (AN 117/1936 και AN 1075/1938), με υποτιθέμενο σκοπό την ιδεολογική ανάνηψη και την αναμόρφωση του εσωτερικού εχθρού¹⁴. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι οι δηλώσεις μετανοίας φθάνουν τις 45.000, αριθμός που υπερβαίνει περίπου κατά τέσσερις φορές εκείνο των μελών του κομμουνιστικού κόμματος. Το γεγονός αυτό δείχνει, πέρα από τον υπερβάλλοντα ζήλο των καταδιωκτικών αρχών, ότι στη σκέψη των καθεστωτικών αρχών οι προοδευτικές ιδέες ταυτιζόντουσαν με τον αριστερισμό και τον κομμουνισμό¹⁵.

Η επικράτηση κατά τον Μεσοπόλεμο αρχικά του φασισμού στην Ιταλία και αργότερα του ναζισμού στη Γερμανία, καθώς και η επιβολή στρατοκρατικών αυταρ-

9. Αγόρευση Παπαναστασίου στη Βουλή (3-4-1929), στο: Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1957), *Πολιτικά Κείμενα. (Μελέτες - Λόγοι - Άρθρα)*. Πρόλογος Κ. Τριανταφυλλόπουλου. Αθήνα: Μπάυρον, σσ. 582-594.

10. Ρούσσος Σ. Κούνδουρος, ό.π., σσ. 77-78.

11. Βλ. λ.χ. [Δημήτριος Αντ. Γαρδίκας] (χ.χ.), *Η Σημαία μας και ο κομμουνισμός. Λόγος εκφωνηθείς τη 25^η Οκτωβρίου 1927 κατά την εορτήν της Σημαίας εν τω Αρσακείω Λαρίσης υπό του Διευθυντού του Δημητρίου Αντ. Γαρδίκας*, Λάρισα: Τύποις Α. Παναγιωτακοπούλου και Σία. Ο Γαρδίκας αργότερα έγινε επιθεωρητής.

12. Βλ. σχετικά Ρούσσος Σ. Κούνδουρος, ό.π., σσ. 74-106. Η διάλυση των συνδικάτων, μεταξύ των οποίων και η ΓΣΕΕ, στηρίχθηκε στον αποκαλούμενο «διαλυτικό νόμο» 4879, ΦΕΚ 53 Α' /6-3-1931.

13. Βλ. λ.χ. «Αποκαλύπτεται το πλήρες σχέδιον της Γ' Διεθνούς διά την Παγκόσμιον Κομμουνιστικήν Επανάστασιν», *Η Καθημερινή*, 23-9-1936 και «Η Κομμουνιστική Συνωμοσία», *Η Καθημερινή*, 18-12-1936.

14. Βαγγέλης Καραμανωλάκης (2019), *Ανεπιθύμητο Παρελθόν*, ό.π., σσ. 79-86· Ρούσσος Σ. Κούνδουρος, ό.π., σσ. 77-80· και Νένη Πανουργιά (2013), *Επικίνδυνοι πολίτες*, ό.π., σσ. 52-55 και 74-80.

15. Ρούσσος Σ. Κούνδουρος, ό.π. σ. 63.

χικών καθεστώτων σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, επηρεάζουν τα πολιτικά πράγματα και στην Ελλάδα. Έτσι, πέρα από τα κινήματα ή τις απόπειρες κινήματων που προέρχονται πρωτίστως από βενιζελικούς στρατιωτικούς¹⁶, αμφισβητείται συχνά η λειτουργικότητα και η αποτελεσματικότητα του κοινοβουλευτισμού και από αρκετούς βενιζελικούς πολιτικούς και διανοούμενους, ακόμη και από τον ίδιο τον Βενιζέλο, ο οποίος μετά την οριστική απώλεια της εξουσίας κάνει σκέψεις και σχέδια για την επανάκαμψή του και την αναθεώρηση του Συντάγματος με ευρύτατη ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος των άλλων δύο¹⁷. Επιπλέον, δεν λείπουν και οι βενιζελικοί πολιτικοί ή στρατιωτικοί που συμμετέχουν σε δικτατορικές κυβερνήσεις, όπως ο Ιωάννης Τσιριμώκος στην κυβέρνηση του Θεόδωρου Πάγκαλου, ο Λουκάς Νάκος στην κυβέρνηση του Γεώργιου Κονδύλη, ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος στην κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά, άλλοι, όπως ο για πολλά χρόνια διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Βενιζέλου Νικόλαος Αποστολόπουλος, που συμμετέχει αργότερα στο φασιστικό «*Ελληνικόν Εθνικόν Σοσιαλιστικόν Κόμμα*» του Γεώργιου Μερκούρη, βενιζελικοί διανοούμενοι που επί Μεταξά διορίζονται σε καίριες θέσεις σε υπουργεία και πολιτιστικά ιδρύματα, όπως ο Άγγελος Τερζάκης, ο Γεώργιος Βλάχος, ο Κωστής Μπασιάς, ο Γιώργος Σεφέρης κ.ά., ή δημοσιεύουν φιλομεταξικά άρθρα σε περιοδικά, π.χ. στα «*Νεοελληνικά Γράμματα*» και τα «*Νέα Γράμματα*»¹⁸, ή, τέλος, εκείνοι που αργότερα συνεργάζονται με τις κατοχικές κυβερνήσεις και τους Γερμανούς κατακτητές, όπως ο κύριος εμπνευστής των Ταγμάτων Ασφαλείας Βασίλειος Ντερτιλής και ο Γεώργιος Πούλος, αρχηγός αμέσως μετά την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς της «*Εθνικής Ενώσεως η Ελλάς - ΕΕΕ*», που μετονομάστηκε σε «*Εθνικόν και Σοσιαλιστικόν Κόμμα της Ελλάδος*», και ιδρυτής του «*Εθελοντικού Τάγματος Πούλου - Poulos Verband*»¹⁹. Άλλωστε, πολλοί, με κορυφαίο μεταξύ αυτών τον Νικόλαο Πλαστήρα, ήταν γοητευμένοι με τον φασισμό και εκδή-

16. Για την άνοδο της στρατοκρατίας βλ. Γιάννης Ανδρικόπουλος (1977), *Οι ρίζες του ελληνικού φασισμού. (Στρατός και Πολιτική)*. Αθήνα: Διογένης, κυρίως σσ. 14-18.

17. Κ. Δ. Πολυχρονιάδης (1943²), *Αι Γνώμαι του Ελευθερίου Βενιζέλου περί Μεταρρυθμίσεως του Πολιτεύματος*. Αθήνα: Εκδότης Αργύριος Παπαζήσης. Ο Πολυχρονιάδης ήταν καθηγητής του Γενικού Δημοσίου Δικαίου στην ΑΣΟΕ και προσωπικός φίλος του Βενιζέλου. Στο βιβλίο του περιλαμβάνονται σχετικές συζητήσεις τους, καθώς και σχέδιο συντάγματος, που εκπόνησε ο Πολυχρονιάδης με την προτροπή του Βενιζέλου. Βλ. επίσης Νικόλαος Αβραάμ [επιμ.] (χ.χ.), *Γνώμαι Ελευθ. Βενιζέλου περί: Πολιτευμάτων, Κοινοβουλευτισμού & Δικτατορίας, Εθνικών & Ταξικών Κομμάτων, Κομμουνισμού, Δημοσιοϋπαλληλικού Συνδικαλισμού, Ελευθεροτυπίας*. Για την κρίση του κοινοβουλευτισμού στον Μεσοπόλεμο βλ. τις εξής εξαιρετικές μελέτες της εποχής: Σεραφεΐμ Μάξιμος (1930), *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*; Αθήνα [Νεότερη έκδοση: Στοχαστής, Αθήνα 1975]· και Αλέξανδρος Σβώλος (1928), *Το νέον σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος*. Αθήνα [Νεότερη έκδοση: Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή 2008].

18. Κ. Δ. Δημάδης, ό.π., σ. 53, σημ. 27· και Σάββας Καράμπελας (2006), «*Τα Νέα Γράμματα στην περίοδο της δικτατορίας Μεταξά: Στοιχεία της πολιτικής ταυτότητας του περιοδικού*», *Γ' Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών*. Βουκουρέστι, 2 - 4 Ιουνίου 2006, προσβάσιμο στο: <http://www.eens-congress.eu>.

19. Χριστιάνα Πιστόλα (2014), *Η Οργάνωση «Εθνική Ένωσις Ελλάς» (Τρία Έψιλον)*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. - Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, σσ. 65-67.

λωναν τον θαυμασμό τους για τον Μουσολίνι, ενώ ταυτόχρονα υποστήριζαν την ανάγκη μιας ισχυρής διακυβέρνησης μουσολινικού τύπου²⁰.

Μάλιστα, δεν λείπουν και επιθέσεις επιφανών στελεχών του κόμματος των Φιλελευθέρων εναντίον πρωτεργατών των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, λ.χ. του βουλευτή Ευστράτιου Κουλουμβάκη εναντίον του Μαράσλειου Διδασκαλείου και του Αλέξανδρου Δελμούζου προσωπικά, επιθέσεις που δύσκολα μπορούν να αποδοθούν μονοδιάστατα στον συντηρητισμό στελεχών του βενιζελικού κόμματος²¹. Σοβαρότερα ερωτήματα δημιουργεί η έκδοση βιβλίου από τον βενιζελικό βουλευτή και δικηγόρο του Δελμούζου στη δίκη του Ναυπλίου Λουκά Νάκο, με το οποίο εκθειάζεται η φασιστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1923 από τον πρώτο Υπουργό Παιδείας του Μουσολίνι Giovanni Gentile, προτρέπονται η Πολιτεία και οι Έλληνες διανοούμενοι να μιμηθούν το ιταλικό παράδειγμα, παραλληλίζονται τα ελληνικά μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα του 1914 και του 1929 με το φασιστικό εκπαιδευτικό πρότυπο και συγκρίνεται το έργο του Ιταλού φιλοσόφου, που «αποτελεί ένα εκ των πρώτων παιδαγωγών του κόσμου», με «το έργο του εθνικού παιδαγωγού μας, του Δελμούζου [...], ο οποίος ήξευρε να γίνεται ένα με την ψυχή του παιδιού, εις την ιδέαν. Την ελληνικήν ιδέαν»²². Αναφορικά, μάλιστα, με τα προβαλλόμενα αδιέξοδα του κοινοβουλευτισμού επισημαίνει ο Νάκος ότι «πολλούς των αναγνωστών μας θα κάμη σκεπτικούς –το ελπίζομεν– η περιγραφή της καταστάσεως της Ιταλίας υπό την τυραννίαν του κοινοβουλευτισμού όστις την εκυβέρνα και του αναλογικού συστήματος εκλογής βουλευτών»²³.

Στον αγώνα για τη διαμόρφωση της νέας ιδεολογίας, με αιχμή του δόρατος τον αντικομμουνισμό, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η Διοικούσα Εκκλησία, καθώς και τα ποικιλώνυμα χριστιανικά ή παραπληρωματικά σωματεία. Δεν είναι λίγα τα κείμενα που φιλοξενούνται σε επίσημα εκκλησιαστικά περιοδικά, όπως στο περιοδικό «Εκκλησία» της Ιεράς Συνόδου ή στον «Γρηγόριο τον Παλαμά» της μητρόπολης

20. Σπύρος Μαρκέτος (2006), *Πώς φίλησα τον Μουσολίνι. Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, τ. Α'. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 252-261, 282-287. Για τη «μόδα της ιταλοφιλίας», που είχε επηρεάσει τόσο το βενιζελικό όσο και το αντιβενιζελικό στρατόπεδο, βλ. Δημήτρης Κιτσίκης (1977), *Ελλάς και Ξένοι 1919 – 1967. Τα αρχεία του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών*. Αθήνα: Εστία, σ. 121.

21. Κλαίρη Σαββίδου (2014), *Ο Ευστράτιος Κουλουμβάκης (1872 – 1958) και το έργο του*. Διπλωματική Εργασία. Καλαμάτα: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου – Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών.

22. Λουκάς Νάκος (1929), *Η Νέα Ιταλία και η Σχολική Μεταρρύθμισις*. Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, σσ. 3-4 και 39-43. Για τη μεταρρύθμιση Gentile βλ. Myra Moos (1988), "Values and Education: Fascist Italy's La Riforma Gentile, 1922 – 1924", in: Thomas Mangell [Ed.], *Values and Education*. Amsterdam – Atlanta, GA: Editions Rodopi B. V., pp. 173-184. Jennifer L. Nehrt (2015), *The Model of Masculinity: Youth, Gender, and Education in Fascist Italy, 1922 – 1939*. Harrisonburg, Virginia: James Madison University – College of Arts and Letters. *Senior Honors Projects. Paper 66*, pp. 33-38. και Anthony A. Scarangelo (1964), *Progress and Trends in Italian Education*. Washington D.C.: U. S. Department of Health, Education, and Welfare, Office of Education, pp. 5-6.

23. Λουκάς Νάκος, ό.π., σ. 19.

Θεσσαλονίκης, τα οποία καταφέρονται κατά του κομμουνισμού και της υποτιθέμενης ευρείας διείσδυσης των κομμουνιστών στην εκπαίδευση. Ή που εκθειάζουν τον Μουσολίνι και το φασιστικό καθεστώς, ιδίως για θέματα εκπαίδευσης, αγωγής και ηθικής, ακόμη και το ναζιστικό καθεστώς και τον Χίτλερ, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας του²⁴. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας και η Ιεραρχία της Εκκλησίας επιλαμβάνονται επιλήψιμων κατά τη γνώμη τους θεμάτων που αφορούν την εκπαίδευση, καταγγέλλουν και ελέγχουν πρόσωπα που εμφορούνται από αριστερές ιδέες ή θεωρούνται ύποπτα για συνεργασία με τους κομμουνιστές. Δεκάδες οι σχετικές περιπτώσεις: Μαρασλειακά, «*Εθνικόν Συνέδριον προς καταπολέμησιν των εχθρών και διαφθορέων της θρησκείας, της Γλώσσης, της Οικογενείας, της Ιδιοκτησίας, της Ηθικής, της Εθνικής Συνειδήσεως, της Πατρίδος*», Διδασκαλειακά Θεσσαλονίκης, Αθεικά Καρδίτσας, Δελμούζος, Γληνός, Βάρναλης, Κουντουράς κ.λπ.²⁵. Την ίδια εποχή η Διαρκής Ιερά Σύνοδος ασχολούνταν με ανακρίσεις για τα «*Μαρασλειακά*», συζητώντας αν θα πρέπει ή όχι να επιβάλει κυρώσεις στον Γληνό και τον Δελμούζο και να ζητήσει από την πολιτεία την ποινική δίωξή τους²⁶, ενώ η Σύνοδος της Ιεραρχίας με εγκύκλιό της «*Προς τον Λαόν*» την Πρωτοχρονιά του 1930 καταδίκασε τον «*Εκπαιδευτικό Όμιλο*», τους «*ψευδοδιδασκάλους*» Γληνό και Βάρναλη –όχι όμως και τον Δελμούζο, που είχε ήδη αποχωρήσει από τον Όμιλο–, κατακεραύνωνε τους «*φανατικούς και συστηματικούς αποστόλους του κομμουνισμού*», που έχει ιδρυτή του τον «*Εβραϊόν Μαρξ*», και ενίσχυε το πολωτικό κλίμα,

24. Πολύκαρπος Καραμούζης (2010), «Ο Ελληνοχριστιανισμός ως κυρίαρχη πολιτικοθρησκευτική θεωρία ελληνικότητας. Από την πνευματική διάνοηση στην αντικομμουνιστική ιδεολογία», στο: *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο «Οι μεταμορφώσεις του Ελληνοχριστιανισμού, 19ος και 20ος αιώνας*». Βόλος: Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, 12-14 Μαρτίου 2010, σσ. 24-27· και Τάσος Κωστόπουλος (2016), «Αγκυλωτός, αλλά σταυρός», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 17-2-2016. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των αντιδράσεων της Εκκλησίας στην έκδοση του βιβλίου του Γιάννη Κορδάτου (1924), *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γ. Ι. Βασιλείου, ενός από τα πρώτα δείγματα του ιστορικού υλισμού. Η Εκκλησία, μετά από πολλές συζητήσεις και προτάσεις να ζητηθεί η ποινική δίωξη του Κορδάτου, κατέληξε στο να εκδοθεί ειδικό αντιρρητικό βιβλίο, αναθέτοντας τη συγγραφή του στον Παναγιώτη Τρεμπέλα, καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και στέλεχος της οργάνωσης «*Ζωή*» (*Ο ιστορικός υλισμός εξ'επόμενων φιλοσοφικής*. Αθήνα: χ.ε., 1925), βλ. αναλυτικά Γιώργος Δ. Μπουμπούς (2001), «Η εγκατάσταση του μπολσεβικισμού εν Ελλάδι και ο αρχικομμουνιστής Κορδάτος», *Βιβλιοθήκη – Ελευθεροτυπία*, 8-8-2001.

25. Γιώργος Καραγιάννης (1997), *Εκκλησία και Κράτος 1833 – 1997. Ιστορική επισκόπηση των σχέσεών τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Το Ποντίκι, σσ. 43-49· Θεοδόσιος Αθ. Τσιρώνης (2007), *Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1912 – 1940)*, Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, σσ. 129, 142-143, 172 και 178 [Η διατριβή εκδόθηκε με τον εξής τίτλο: *Εκκλησία Πολιτευομένη. Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913 – 1941)*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο 2010]. Για τη σχετικά άγνωστη δράση του Συλλόγου Λαϊκής Βιβλιοθήκης της Καρδίτσας «*Η Αθηνά*», που ιδρύθηκε το 1927, και τις αντιδράσεις για τη λειτουργία του βλ. *Καρδίτσα, πόλη και κάμπος*, Ε – Ιστορικά, Ένθετο της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, 9-9-2004.

26. Ε. Π. Παπανούτσος (1978), *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του, επιλογή από το έργο του*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 92-93.

με το να αποδίδει κάθε απόπειρα για αλλαγή του status quo στην ελληνική εκπαίδευση σε σατανικά σχέδια του «μαλλιαροκομμουνισμού» ή του «σλαυοκομμουνισμού»²⁷.

Για τη συγκρότηση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας πρέπει να σημειωθεί και ο ρόλος ψευδοεπιστημονικών θεωριών που προέρχονταν κυρίως από τις κοινωνικές και τις φυσικές επιστήμες, όπως τη Γεωπολιτική, τη Λαογραφία, την Ανθρωπολογία, τη Βιολογία και την Ιατρική.

Ο γεωπολιτικός εθνικισμός, ιδίως από την εποχή του Μεταξά και μετά, θεωρεί τη γη έκφραση της «ελληνικής ψυχής»²⁸, ενώ η εθνικοποιημένη λαογραφική επιστήμη δείχνει ειδικό ενδιαφέρον για την οροθέτηση Ελλήνων και Σλάβων, επιφυλάσσοντας περίοπτη θέση στον «Μακεδονικόν Ελληνισμόν» ως βασικό κρίκο της ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων²⁹. Σημαντική είναι και η επιρροή της Γερμανικής Ανθρωπολογικής Σχολής, που υπήρξε το πλουσιότερο φυτώριο της ρατσιστικής ανθρωπολογίας, το οποίο στη συνέχεια εισήχθη στην Κεντρική Ευρώπη και τη Βαλκανική³⁰.

Η Βιολογία και η Ιατρική αποτέλεσαν τη βάση για τη συγκρότηση της «φυλετικής υγιεινής», η οποία άσκησε σημαντική επιρροή στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών με την ανάδειξη της ευγονικής³¹. Άλλωστε, στη δεκαετία του 1930 αυξάνεται το ενδιαφέρον για τις βιοϊατρικές επιστήμες και πληθαίνουν τα εκλαϊκευτικά άρθρα για τις μεταδοτικές νόσους και την ευγονική. Μεταξύ των πολλών μελετών είναι και αυτή για την τυπολογία των ανθρώπινων χαρακτήρων του Γερμανού ψυχιάτρου Ernst Kretschmer (1888-1964), συνεργάτη αργότερα των εθνικοσοσιαλιστών, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Κοσμοθεωρία» του Νικόλαου Λούβαρη και αποτέλεσε την πηγή για πολλές φανταστικές προβολές, που απαντώνται και στα λογοτεχνικά κείμενα³².

Οι βιοϊατρικές επιστήμες, όμως, προσέφεραν όπλα και για την καταπολέμηση του κομμουνισμού, οπότε και εμφανίζονται οι θεωρίες του «βιολογικού αντικομμουνισμού».

27. Γιάννης Δάλλας (1988), *Η δημιουργική δεκαετία στην ποίηση του Βάρναλη. Μελετήματα*. Αθήνα: Κέδρος, σσ. 45-48.

28. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (2017), «Μεταμορφώσεις του ανθρωπολογικού φυλετισμού: οργανικές μεταφορές και ανθρωπολογικός λόγος στη μεσοπολεμική Ελλάδα», στο: Έφη Αβδελά, Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ελίζα Άννα Δελβερούδη, Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος [επιμ.], *Φυλετικές Θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και Χρήσεις στις Επιστήμες, την Πολιτική, τη Λογοτεχνία και την Ιστορία της Τέχνης κατά τον 19ο και 20ο Αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 62-63.

29. Στο ίδιο, σσ. 71-73.

30. Στο ίδιο, σ. 53.

31. Έφη Αβδελά (2017), «Η Ανεξίτηλη Διαφορά. Λόγοι για τη Φυλή στην Ελλάδα», στο: Έφη Αβδελά, κ.ά. [επιμ.], *Φυλετικές Θεωρίες στην Ελλάδα*, ό.π., σσ. 25-26· Σεβαστή Τρουμπέτα (2017), «Η επίδραση της φυλετικής υγιεινής στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τον Μεσοπόλεμο», στο ίδιο, σσ. 101, 105-106. Για την ευγονική βλ. Γιώργος Κόκκινος (2018), *Η ευγονική δυστοπία. Διαδρομή ιδεών*, 2^η έκδοση με επίμετρο. Αθήνα: Θίνες.

32. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (2017), «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο: Έφη Αβδελά κ.ά. [επιμ.], ό.π., σσ. 335-364.

νισμού» ή του «αντικομμουνιστικού φυλετισμού», οι οποίες προσφέρουν στον αντικομμουνιστικό αγώνα επιχειρήματα ψευδοεπιστημονικά και συνδέουν τον εθνοφυλετισμό και τον εγχώριο αντικομμουνισμό με τον αντισλαβισμό και τον σλαβοκομμουνισμό, κάτι που θα αποτελέσει βασικό συστατικό στοιχείο της εθνικόφρονος προπαγάνδας κυρίως από την εποχή της Κατοχής και του Εμφυλίου³³. Χαρακτηριστικότερες όλων είναι οι περιπτώσεις του Θρασύβουλου Βλησίδα, καθηγητή για μικρό χρονικό διάστημα (1927 – 1930) στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, πρώτου καθηγητή της Γενικής Βιολογίας στο ΕΚΠΑ (1939 – 1956) και Πρύτανη (1954 – 1955), στελέχους του μεταξικού καθεστώτος (διετέλεσε Γενικός Διευθυντής Ανώτατης Εκπαίδευσης από το 1937 μέχρι το 1940) και ανώτατου αξιωματούχου του ελληνικού τεκτονισμού, εισηγητή της Φυσικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο, η οποία τροφοδότησε την αντικομμουνιστική ρητορική με στόχο την επικράτηση του «ηθικού νόμου» και τη βελτίωση της φυλής στο πλαίσιο της χριστιανικής αντικομμουνιστικής σκέψης³⁴, και του Δημοσθένη Ελευθεριάδη, καθηγητή της Κοινωνικής Βιολογίας στην Πάντειο Σχολή, πρώην φιλελεύθερου, σύμφωνα με τον οποίο η ανάσχεση του «υπανθρώπου», των «απροσαρμόστων και αντικοινωνικών στοιχείων», με ένα λόγο των κομμουνιστών, είναι ευκατία, ακόμη και με βίαια μέσα³⁵.

Η Θεσσαλονίκη αυτή την περίοδο είναι και η ίδια βαθιά επηρεασμένη από το γενικότερο πολιτικό κλίμα, αλλά παρουσιάζει και ορισμένες ιδιαιτερότητες. Η ενσωμάτωσή της στην ελληνική επικράτεια μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους έχει ως συνέπεια πληθυσμιακές ανακατατάξεις, που εντείνονται μετά τη μαζική έλευση των προσφύγων, καθώς και σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση³⁶. Έτσι, από τη μια μεριά αναπτύσσεται ένα σοσιαλιστικό και κομμουνιστικό κίνημα³⁷, με σχετική διείσδυση στην εργατική τάξη, ενώ από την άλλη κάνουν την εμφάνισή

33. Έφη Αβδελά (2017), «Η Ανεξίτηλη Διαφορά», ό.π., σσ. 31-32.

34. Στο ίδιο, σσ. 23 και 26· και Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ό.π., σσ. 65-68. Ο Βλησίδης είχε διοριστεί το 1927 στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ως καθηγητής Δασοκομίας και Δασικής Εδαφολογίας, αλλά παρέμεινε στη θέση αυτή για μικρό χρονικό διάστημα, βλ. Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης (1929), *Επετηρίς των πανεπιστημιακών ετών 1926-27, 1927-28, 1928-29*. Εν Θεσσαλονίκη. II. Πανεπιστημιακόν έτος 1927-28, σσ. 16, 22-23. Ο καθηγητής της Νομικής Περικλής Βιζουκίδης θα τον χαρακτηρίσει μερικά χρόνια αργότερα «επιστημονικόν τυχοθήρα», που κατάφερε να ανελιχθεί χάρη στη συνεργασία του με το καθεστώς του Μεταξά, βλ. ΑΠΘ – ΠΣ, Συνεδρίαση 527/29-8-1841.

35. Γιώργος Κόκκινος – Μάρκος Καρασαρίνης (2017), «Μεταμορφώσεις του ευγονικού λόγου στην Ελλάδα: από τον Ιωάννη Κούμαρη και τον Δημοσθένη Ελευθεριάδη στον Νικόλαο Λούρο», στο: Έφη Αβδελά κ.ά. [επιμ.], ό.π., σσ. 131-132.

36. Μαρία Καβάλα (2015), *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941 – 1944)*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα – HEALLINK, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, προσβάσιμο στο: www.kallipos.gr, σσ. 29-34· και Ευάγγελος Χεκίμογλου (2015), «Καταστροφή και ανασυγκρότηση της ταξικής δομής της Θεσσαλονίκης (1912 – 1940)», στο: Δημήτρης Καυρίδης [επιμ.], *Θεσσαλονίκη – Μια πόλη σε μετάβαση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 281-299.

37. Μαρία Καβάλα, ό.π., σσ. 34-36. Πιο αναλυτικά βλ. Κώστας Φουντανόπουλος (2005), *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη. Ηθική, οικονομία και συλλογική δράση στο Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Νεφέλη.

τους και δεκάδες φασιστικές ή φασίζουσες οργανώσεις και σωματεία, με κύρια ιδεολογικά χαρακτηριστικά τον εθνικισμό, τον αντικομμουνισμό και τον αντισημιτισμό³⁸.

Οι περισσότερες φασιστικές οργανώσεις της Θεσσαλονίκης δεν είχαν μαζικό χαρακτήρα. Ωστόσο, δεν ισχύει το ίδιο και για την ΕΕΕ, η οποία διατηρούσε στενές σχέσεις με το κόμμα των Φιλελευθέρων και την κυβέρνηση του Βενιζέλου, από την οποία και υποστηριζόταν πολιτικά και οικονομικά, και είχε τη στήριξη των τοπικών αρχών και μερίδας του τοπικού Τύπου, ιδίως της εφημερίδας «Μακεδονία»³⁹. Η δράση, μάλιστα, της ΕΕΕ θα επεκταθεί και πέρα από τη Θεσσαλονίκη με την ίδρυση παραρτημάτων σε πολλές πόλεις και θα προσλάβει, μαζί με τη νεολαία της, τους «Αλκίμους», και την «Εθνικήν Παμφοιτητικήν Ένωσην – ΕΠΕ», τα χαρακτηριστικά παρακρατικής οργάνωσης με επιθέσεις εναντίον των κομμουνιστών⁴⁰ και του εβραϊκού στοιχείου της πόλης, με αποκορύφωμα το πογκρόμ του Κάμπελ⁴¹.

38. Βλ. Αλέξανδρος Δάγκας (2010), *Για μια κοινωνική ιστορία της υπαίθρου. Η περιφέρεια Θεσσαλονίκης στον 20^ο αιώνα. Η περίοδος έως το 1945*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 375-384, 451-464· και του ίδιου (2011), *Το κράτος κατά του κομμουνισμού. Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας, 1927*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 55. Είναι χαρακτηριστικό εδώ ότι στις δημοτικές εκλογές του 1925, τόσο του Οκτωβρίου όσο και στις επαναληπτικές του Δεκεμβρίου ύστερα από την αυθαίρετη ακύρωση των πρώτων από τον Θ. Πάγκαλο, εκλέχθηκε δήμαρχος ο δικηγόρος Μηνάς Πατρίκιος, υποστηριζόμενος από το Εργατικό Κέντρο, μεγάλο μέρος το εβραϊκού στοιχείου, τους κομμουνιστές και τους σοσιαλιστές, βλ. Αλέξανδρος Δάγκας (2010), *Για μια κοινωνική ιστορία της υπαίθρου*, ό.π., σσ. 330-331· και Γιάννης Γκλαρνέτατζης (2012), «Το φάντασμα του κομμουνισμού πάνω από την πόλη: Οι δημοτικές εκλογές του 1925 στη Θεσσαλονίκη», *Alter Thess*, προσβάσιμο στο: <https://alterthess.gr/content/fantasma-toy-kommoynismoy-pano-aro-tin-poli-oi-dimotikes-ekloges-toy-1925-sti-thessaloniki>. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι πρώτος σε ψήφους δημοτικός σύμβουλος εκλέχθηκε ο οφθαλμίατρος Θεοφύλακτος Θεοφύλακτος, μετέπειτα βασικός ιδρυτής του Λαϊκού Πανεπιστημίου, και τρίτος ο γιατρός Λεωνίδα Καραμασούνας, επικεφαλής της Δημαρχιακής Επιτροπής κατά την περίοδο της Εαμοκρατίας στη Θεσσαλονίκη.

39. Βλ. λ.χ. «Τα χθεσινά εγκαίνια του Κέντρου της Εθνικής Οργανώσεως Ελλάς», *Μακεδονία*, 5-1-1931, όπου στο πρωτοσέλιδο γίνεται εκτενής αναφορά στα εγκαίνια των γραφείων της «Εθνικής Οργανώσεως Ελλάς» στη Θεσσαλονίκη και στις ομιλίες του Υπουργού – Γενικού Διοικητή Μακεδονίας Στυλιανού Γονατά και του Υπουργού Κοινωνικής Προνοίας Λεωνίδα Ιασωνίδη. Παρόντες στα εγκαίνια ήταν ο Δήμαρχος Χαρίσιος Βαμβακάς, ο Πρόεδρος και πολλά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, ο Διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού, ο Διευθυντής της Αστυνομίας και πολλοί άλλοι επίσημοι. Γενικότερα για την οργάνωση «Εθνική Ένωση η Ελλάς» βλ. Αντώνης Λιάκος (1988), *Η εμφάνιση των νεανικών οργανώσεων. Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης*. Αθήνα: Λωτός, σσ. 40-42· Χριστιάνα Πιστόλα, (2014), *Η Οργάνωση «Εθνική Ένωση Ελλάς» (Τρία Ψήφια)*, ό.π. σσ. 8-14, 23· και Θεοδόσης Τσιρώνης (2020), «Η οργάνωση Εθνική Ένωση “Η Ελλάς” (Ε.Ε.Ε.) στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου (1927 – 1936). Τα καταστατικά και η δράση της», *Επιστημονική Επετηρίδα του Κέντρου Ιστορίας Θεσσαλονίκης του Δήμου Θεσσαλονίκης*, 6, σσ. 293-313.

40. Βλ. λ.χ. «Η χθεσινή φονική συμπλοκή μεταξύ κομμουνιστών – εθνικιστών», *Μακεδονία*, 18-8-1932.

41. Αλέξανδρος Δάγκας (2010), *Για μια κοινωνική ιστορία της υπαίθρου*, ό.π., σσ. 384-401· και Παναγιώτα Σταματέλου (2014), *Η οργάνωση Εθνική Ένωση Ελλάς*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. – Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, σσ. 37-80. Για το πογκρόμ του Κάμπελ ειδικά βλ. Μαρία Βασιλικού (1994), «Εθνοτι-

Τα κορυφαία γεγονότα στην καταστολή του κομμουνιστικού κινήματος και της εργατικής συνδικαλιστικής δράσης θα σημειωθούν, βέβαια, τον Μάιο του 1936, όταν οι κινητοποιήσεις των καπνεργατών και άλλων εργατικών σωματείων θα πνιγούν στο αίμα από τις δυνάμεις της Χωροφυλακής⁴². Τα γεγονότα αυτά θα εκμεταλλευτεί η κυβέρνηση του Ιωάννη Μεταξά, ενισχύοντας την επιχειρηματολογία της για τον κομμουνιστικό κίνδυνο και προετοιμάζοντας έτσι την κήρυξη της δικτατορίας. Μάλιστα, λίγες μέρες μετά την επιβολή της θα λάβει χώρα κοντά στον Λευκό Πύργο με διαταγή του διοικητή του Γ' Σ.Σ. μεγάλη τελετουργική εκδήλωση με το κάψιμο χιλιάδων «αντεθνικών» βιβλίων, εκδήλωση στην οποία θα πρωτοστατήσουν με ομιλίες τους και φοιτητές του Πανεπιστημίου, στελέχη της ΕΕΕ και της ΕΠΕ⁴³.

2.2. Το ιδεολογικοπολιτικό κλίμα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

2.2.1. Το αίτημα για την ολοκλήρωση του Πανεπιστημίου

Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης έγινε ευμενώς δεκτή από τον τοπικό Τύπο και τις παραγωγικές τάξεις, κυρίως για εθνικούς λόγους. Όπως σημειωνόταν χαρακτηριστικά σε εφημερίδα της εποχής, «[...] ο πληθυσμός των βορείων επαρχιών σήμερα και γενικώς των νέων χωρών αποτελεί πλέον του ημίσεος του όλου πληθυσμού και συνεπώς μόνον δι' αυτόν τον λόγον εδικαιούτο να ζητήση την ίδρυσιν ανωτάτου εκπαιδευτικού ιδρύματος ισοτιμίου καθ' όλα των Αθηνών. Αλλά δεν επικαλείται την δύναμιν του αριθμού [...]. Επικαλείται τους γενικωτέρους εθνικούς λόγους που επιβάλλουν την ίδρυσιν πλήρους Πανεπιστημίου αρτιωτέρου των Αθηνών εν Θεσσαλονίκη. Σήμερα διερχόμεθα την επικινδυνωδεστέραν καμπήν του εθνικού μας βίου από πάσης απόψεως. Από το υδροκέφαλον των Αθηνών, από το περιβάλλον αυτό το μολυνόμενον με το μικρόβιον του μικρελλαδισμού και της πολιτικολογίας δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθούν οι άνθρωποι της νέας εθνικής ζωής [...]. Επιβάλλεται η ίδρυσις του Πανεπιστημίου εις την Θεσσαλονίκην διά να δοθή πνευματική ώθησις εις τας βορείους

κές αντιθέσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Η περίπτωση του εμπρησμού του Κάμπελ», *Ίστωρ*, 7, σσ. 153-174· και Μάριος Ορφανός (2013), *Η Εθνική Ένωσις Ελλάς και το πογκρόμ του Κάμπελ μέσα από τον Τύπο*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών – Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας.

42. Για τα αιματηρά γεγονότα του Μαΐου του 1936 βλ. Θέμος Κορνάρος (2017), *Θεσσαλονίκη 9-11 Μάη 1936 (Οι αγώνες του Λαού)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή· Σπύρος Κουζινόπουλος [επιμ.] (1976), *Ο ηρωικός Μάης της Θεσσαλονίκης του '36. Χρονικό*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή· και Βασίλης Ι. Τζανακάρης (2005), *Τότε που ξημέρωνε σκοτάδι. Η άγνωστη Ελλάδα του 1936*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 305-328.

43. Σπύρος Κουζινόπουλος (2017), *Μελανές κηλίδες στην ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Ιανός· του ίδιου (2019), «Το κάψιμο των βιβλίων από τη δικτατορία Μεταξά», *Φάρος του Θερμαϊκού*, 18-8-2019, προσβάσιμο στο: http://farosthermaikou.blogspot.com/2016/08/blog-post_72.html#. Βλ. και Μαρία Καραγιώργη (1989), *Μέχρι την απόδραση*. Αθήνα: Φυτράκης / Ο Τύπος Α.Ε., σ. 34.

επαρχίας, να τονωθεί το εθνικόν φρόνημα και να δείξη το κράτος την εξαιρετικωτάτην σημασίαν την οποίαν αποδίδει εις τας επαρχίας ταύτας εναντίον των οποίων στρέφονται επίβουλα βλέμματα των γειτόνων μας. Εδώ η νέα επιστημονική γενεά θα διδαχθή την πραγματικήν σημασίαν διά το Έθνος μας της διατηρήσεως των Επαρχιών αυτών. Οι λόγοι αυτοί δεν είναι κενοί. Δεν γράφονται δι' εντύπωσιν. Οι λόγοι αυτοί είναι ικανοί να αποκλείσουν κάθε αντίρρῃσιν [...]

⁴⁴.

Ωστόσο, το νέο Πανεπιστήμιο είχε να αντιμετωπίσει από το ξεκίνημά του πολλά προβλήματα, μεταξύ των οποίων σοβαρότερα ήταν η «ολοκλήρωσις», δηλαδή η ίδρυση και λειτουργία όλων των προβλεπόμενων σχολών, το κτιριακό και η υλικοτεχνική υποδομή, το οικονομικό, η έλλειψη επαρκούς προσωπικού, οι διαδικασίες επιλογής / εκλογής των καθηγητών, ο τρόπος εισαγωγής και ο αριθμός των φοιτητών, καθώς και το επίπεδό τους, η διαμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών, η πολιτική κατάσταση και η γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική, οι φοιτητικές αντιδράσεις και οι δύσκολες σχέσεις με την τοπική κοινωνία⁴⁵. Σχετικά με το ζήτημα της «ολοκληρώσεως» ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν αρχικά αρνητικός. Στο πλαίσιο επίσκεψής του στη Θεσσαλονίκη τον Απρίλιο του 1929 εκφράζει ζωηρές αντιρρήσεις: «[...] Ελληνικόν πανεπιστήμιον ίσον φάμπρικα εις την οποίαν συρρέουν κατά μυριάδας νέοι, ζωηροί, σφριγηλοί, άρτιοι, διά να εξέλθουν έπειτα εκείνοι περιβεβλημένοι το δικαίωμα της εξασκήσεως επαγγελμάτων διόλου αναγκαίων». Και ειδικά για το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καταλήγει: «Τι, κύριοι, θέλετε να δημιουργήσωμεν ακόμη μίαν φάμπρικαν ανθρώπων αχρήστων και βλαβερών εις τον τόπον;»⁴⁶ Ωστόσο, ύστερα από κινητοποιήσεις των φοιτητών και έντονες αντιδράσεις παραγόντων της τοπικής κοινωνίας θα καμφθεί και θα δηλώσει στη Βουλή, μαζί με τον τότε υπουργό Παιδείας Κωνσταντίνο Γόντικα, ότι θα προχωρήσει η ολοκλήρωση του Πανεπιστημίου, δήλωση που υιοθετείται και από τους αρχηγούς των άλλων κομμάτων⁴⁷.

2.2.2. Το σώμα των καθηγητών

Με βάση τις επετηρίδες της προπολεμικής περιόδου διαπιστώνεται η σταδιακή αύξηση του αριθμού των καθηγητών, τακτικών και εκτάκτων, και των υφηγητών, καθώς λειτουργούν νέες σχολές και προστίθενται νέα γνωστικά αντικείμενα. Στο ξεκίνημά του το Πανεπιστήμιο, με μόνη σχολή τη Φιλοσοφική το 1926-27, διαθέτει δεκατρείς (13) τακτικούς καθηγητές και δύο (2) έκτακτους, την επόμενη χρονιά προστίθενται έξι (6) έκτακτοι καθηγητές στη Φυσικομαθηματική Σχολή, που ξεκινάει τη λειτουργία της από το δεύτερο εξάμηνο, το 1928 - 1929 άλλοι έξι (6) στη Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών και πέντε (5) ακόμη στη Φυσικομαθηματική, ενώ αργότερα, με τη μεταφορά το 1937 της ΑΓΣΑ (Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών) στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και τη συγχώνευσή της με το Τμήμα Δα-

44. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 29-1-1926.

45. Βασίλης Α. Φούκας (2010), *Η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, ό.π.

46. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 9-4-1929.

47. *Μακεδονία*, 21-12-1929.

Πίνακας 1. Διδακτικό προσωπικό 1926 - 1941

ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ	ΣΧΟΛΗ	ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ	ΕΚΤΑΚΤΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ	ΥΦΗΓΗΤΕΣ	ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	ΟΜΟΤΙΜΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ
1926-27	ΦΛΣ	13	2			
1927-28	ΦΛΣ ΦΜΣ	13 6	2			
1928-29	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	14 6 11	3			
1931-32	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	13 6 10	4 3 4	1 1 1	1	
1932-33	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	12 5 10	4 4 5	2 5 3	2 5	
1933-34	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	14 7 10	4 4 3	1 4 4	1 6	
1934-35	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	14 8 13	4 4 3	1 5 8	1 3	
1935-36	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	11 8 11	3 4 5	1 4 6	1 2	
1937-38	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ	12 8 13	3 7 4	1 2 7	1 5	
1938-39	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ ΓΔΣ	11 8 10 19	3 7 3 5	1 2 3 3	1 2	1
1939-40	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ ΓΔΣ	8 4 7 16	2 2 3 5	1 2 7 2	2	3 1 2 2
1940-41	ΦΛΣ ΝΟΕ ΦΜΣ ΓΔΣ	15 13 14 20	1 1 1 1	1 4 2	1	4 1 2 2